

ВИКТОР ШКОРИЋ

ПОСТОЈАЊЕ У РАТУ Рат у поезији Душана Васиљева

Писати о Душану Васиљеву неретко повлачи са собом опасност преласка у високи патос, патетику и реторику, одлике које су обележиле и многе његове стихове. Са том свешћу и тежњом да се не пређе у општа места, испразну реторику и романтичарску извештаченост започињемо писање овог рада о песнику који је један од кључних жаришта нашег експресионизма, јединствени феномен будући да се код њега јављају све познате струје овог стилског правца и због чега испред његовог експресионизма стављамо одредницу „синтетички”.¹ Увелико је познато да је овај киндски песник, песник пречанин, живео кратко – непуне 24 године – да је свест о сопственој прераној смрти обележила његово грозничаво стваралаштво,² као и светска кланица која ће у речнику његових савременика остати запамћена као Велики рат. Но, можда бисмо код Душана Васиљева обе речи могли написати почетним великим словима, у духу експресионистичког стваралаштва којем и сам припада – дакле, Велики Рат. То чинимо из очигледног разлога: рат је главна тема његова стваралаштва, стални миље, незаобилазни жиг времена, крвава атмосфера његовог животног века. Не постоји Душан Васиљев изван Великог Рата; период обнове, проналаска нових тема, нових садржаја у животу и књижевности, који ће уследити након 1918. године – а о којем нам

¹ Термин „синтетички експресионизам” који овде користимо преузет је из рада Драгане Вујаковић „Поезија Душана Васиљева у интертекстуалним релацијама европског и јужнословенског авангардног песништва”; видети: *Зборник Мајице српске за књижевности и језик*, књ. 57, св. 1, год. 2009.

² Преко 300 песама неуједначеног квалитета, двадесетак приповедака и фрагмената и четири драме за пет година књижевног рада.

сведочи и есеј „Послератна књижевност” Милоша Црњанског – биће продужетак ратног вихора.

Специфичност српске књижевност – а и српског народа – настале из пламена Великог рата јесте што су њени ствараоци били једини војници који су ратовали на страни победника и поражених. „Случај комедијант”, да се опет позовемо на Црњанског, хтео је да се на различитим странама фронта нађу припадници истог народа: Драгиша Васић, Станислав Краков, Тодор Манојловић, Светислав Стефановић, Станислав Винавер и други који нису били на фронту – Бора Станковић, Бранислав Нушић, Ђис, млади Растко Петровић – са једне стране, а са друге Милош Црњански и Душан Васиљев. Услед таквих историјских околности српска књижевност има предност увида у оба тора из прве руке и то јој даје додатну димензију. Зато се поетски свет наших писаца географски протеже од Италије³ на западу до Галиције и Одесе – па чак и даље на исток, до Суматре – са севера кренувши од Польске стиже до крајње јужне тачке, Бизерте (Тунис). Ипак, били они са српске стране или аустроугарске, наши ствараоци доћи ће до истоветних искуства и сазнања – рат је тоталан и у том космополитизму страдања човек свуда проживљава исту патњу, исти бол и чека га иста смрт. Осећање катастрофе и апокалипсе код тих будућих авангардних стваралаца потиче из аутентичног искуства, а нихилизам и дефетизам као опште стање духа. Стога личне драме постају колективне, националне, па и универзалне и космичке. Тихом надом, ипак, слуги се обнова човека, првенствено у духу, или се тој обнови тежи.

Као младић од 18 година, Васиљев је отпослат на италијански фронт, а да није знао за шта се бори и са нејасним представама о новом наоружању, тада први пут употебљено, које сеје смрт. Одвојен од свог народа, који је у рату са Аустроугарском, он ће и на плану националне свести доживети апсурд Великог рата. Бомбе, смрт у рововима и туберкулоза обележиће ту младост. Свест о свом народу, као и искуство из рата, где ће присуствовати распаду темељних начела живота, код Васиљева ће се преобразити у јединствени извор певања који неће величати победнике, нити ће имати милости према пораженим противницима. Завршетак рата 11. 11. 1918. године није и завршетак крваве драме човечанства. Уместо краја једне бруталне пошасте и остварења једне вековне идеје – настанак заједничке државе Јужних Словена – Васиљев ће у својим песмама изложити крајње нихилистички поглед на свет:

³ Душан Васиљев ратовао је 1918. године у Пијави на страни Аустроугарске.

*Ни са облака нема сјаса,
ни у срцима људи.
Ми дрхћемо од ужаса,
јер и у оркану сјуди,
и у борбама ѓруди,
за нас само осмех сажалења зре.⁴*
„Нараштаји”

Као ни код једног другог нашег песника, код Душана Васиљева рат одјекује најгласније и испољава се у најразличитијим видовима. Можда ће нас највише пренути из мира звук сирене, више не оних античких већ савремених које упозоравају на опасност, са почетка песме „Пре сирене” Растка Петровића, и можда ће нам најупечатљивија бити масна и крвава вешала којима у част Црњански испева оду; али ниједан други песник наш неће дати толику пластичну слику бојног поља које се преселило у ровове, толико гротескне и изобличене приказе људи, ниједан песник неће се усудити да тврди да је свет заувек отишао бестрага јер је човек „газио у крви до колена” и ниједан песник наш неће толико нагласити шта све његова чула реципирају у рату. Јер управо је то случај код Васиљева: небо нема миљенике, свуда се масовно умире и услед тога јасно је да о некој трансценденцији нема говора. Празна небеса – празна трансценденција – учинила су да код Душана Васиљева чулност узме превагу над идеализмом. Као ни у једног нашег песника, рат код Васиљева је опипљив, крвав и доживљен; и зато ћемо се најпре на тој њеној димензији задржати.

Експресионистички мотиви рата код Васиљева неизбежни су у свакој песми будући да је извор његовог певања лично трауматично искуство које се није дало заменити или пригушити. Многи песници његове генерације исписивали су сличне стихове, али Васиљев је један од ретких који није одустао од тог песничког гласа који је пронашао у младости свог стваралаштва. Зато не треба да нас чуди обиље ратних мотива већ њихова конзистентност и константност у појављивању. Код Васиљева се јављају „бомбе, камиони и крилатице” („У мраку”), реке које црвено теку („У колибама смрти”), болести, тифус, падавица („Жице”), завоји, крв, штаци и болнице („Болнице”), запаљени олтари што „пламен пожара лиже” („У мраку”), бодљикаве (физичке и метафизичке) жице („Жице”), мајка која у поноћ сакрањује свога сина („Плач матере човекове”), „губави бакалин”

⁴ Сви цитати песама наведени су из књиге: Душан Васиљев, *Песме*, приредио Јован Зивлак, „Каирос”, Сремски Карловци 2000.

који увек отима Одисејеву жену и разноси му кров мира над главом; у песми „Болнице” поред жутих барака Васиљев ће успети да опише уверљив приказ *dance macabre*, поворку болесних, кухних, сакатих, верујем јединствену у нашој поезији. И стога понављам да ниједан наш песник није успео да на тако упечатљив начин опише то болесно жуто, суморно сивило и крваво црнило ратних приказа и човекова страдања.

Радомир Константиновић за поетску слику Душанових песама каже: „Слика Васиљева је метафорички згуснута, али веома ретко је та згуснутост сасвим затворена и тамна; она оставља утисак једне *муџнине*, једне неодређености у коју пада свет, осуђен на блудњу, као у млеко магле која раствара чврстину облика и чини да све оставља утисак једног пловљења, у пометености, у тој магли.”⁵ На овом трагу пратићемо једну занимљиву песму коју управо Радомир Константиновић издваја, али је не тумачи до краја – „Визија из рата”. Ова песма дата је у шест строфа, али нама ће бити довољне прве четири:

*Засвираше негде зајде, и гостии
полегаше крај Белоџ Ђилима,
и северњача се усјела
изнад Гриничке звездарнице.*

*(Стпратице је: месито шела,
само косици, косици, косици!)*

*А ја, разбарушен, гладан,
као на крилима
одлећем у свешћ нејознашћ, сипуден, хладан.*

*(О, месито цесџа,
мршви пшрујови на хиљаду месџа!)*

Помињемо ову песму јер је она још једна слика рата или, као што стоји у наслову – *визија*. Вероватно је на почетну строфу мислио Радомир Константиновић када је говорио о појединим *шамним месџима* Васиљевљеве поезије. Прва строфа би могла да асоцира на библијску причу о три мудраца која дарују новорођеног Исуса, али ова теза није сигурна, поготову због мотива „Гриничке

⁵ Радомир Константиновић, *Биће и језик: у искуственом јесника српске културе двадесетог века*, књига 8, Просвета – Рад – Матица српска, Београд – Нови Сад 1983.

звездарнице”. Ми ћемо се овом приликом позвати на астралну димензију експресионистичког песништва, какво је и Васиљевљево, између осталог. Наиме, нису ретки мотиви ноћи, космоса или звезда у стваралаштву немачких експресиониста, за које је могућно тврдити да су утицали на нашег песника.⁶ Песник диже поглед према небу и плавом бескрају; увек када је реч о звездама, експресиониста тежи одвајању од земље, од стварности, смрти и ништавила. „Хоћу натраг до бескраја / Хоћу натраг до себе”.⁷ Звезда је за експресионисту идеалистичка тежња, једини излазак из мизерије живота. У крајњем изводу, чувени „бескрајни плави круг, у њему, звезда” јесте непосредни потомак експресионистичке звезде. На основу свега можемо рећи да је ова песма значајна за слику рата у песништву Душана Васиљева јер нам пружа и њену метафизичку димензију. На основу дихотомије идеално/земаљско Васиљев исписује „земаљске” стихове у заградама; ти стихови су натуралистичке слике мртвих трупова. Ставивши те стихове између заграда, Васиљев као да је хтео да негира или скрајне стварност и мртва телеса. Даље, измучен патњом, лирски субјекат се уздиже („као на крилима”) ка несигурним суматраистичким просторима блаженства; али из последњих двеју строфа сазнајемо да он не успева да се ослободи земаљских стега.

Крчећи себи пут кроз згаришта и пламенове рата, наш песник упорно је покушавао да осмисли сопствени живот и живот свог поколења. Време његовог бављења књижевношћу поклапа се са можда и најзначајнијим периодом за српску књижевност: периодом у ком су постављени темељи за књижевност XX века, време изласка *Лирике Ишаке* и *Дневника о Чарнојевићу*, *Ех Ронта* и *Немира*, *Бурлеске...* и врхунца авангардног стваралаштва – „Откровења”. Управо у кругу тих дела и таквих имена као што су Црњански, Растко Петровић и Иво Андрић, Васиљевљева најпознатија песма, „Човек пева после рата”, постаће химна наше „изгубљене генерације”. У почетна два стиха која имају готово тиху интонацију сажет је сав егзистенцијални очај повратника из рата:

*Ја сам газио у крви до колена,
и немам више снова.*

⁶ Не треба сметнути с ума да Душан Васиљев потиче из крајева који су дуго били под немачком културном јурисдикцијом, те стога и могућност да се Васиљев и пре рата или током рата сусретао са делима немачких (експресионистичких) књижевника.

⁷ Стихови су Елзе Ласкер-Шилера. Стихове наводимо по књизи: Зоран Константиновић, *Експресионизам*, „Обод”, Цетиње 1967.

Лирски субјекат, којег с разлогом поистовећујемо с песником, изгубио је веру у свет: свет је остао без Апсолута. Смрт Бога – који је лаж и којег су „наши душмани изумели” – и трагање за новим Апсолутом доводи песника до покушаја успостављања идеологије коју бисмо могли назвати *постхришћанским атеизмом*. Речима савременог француског мислиоца Мишела Онфреа, од кога преузимамо термин, постхришћански атеизам је „филозофија која недвосмислено пориче постојање Бога, свакако, али и за свој рачун чува јеванђеоске вредности Христове вере”.⁸ Наиме, поред новина у технологији ратовања као физичког вида (насиља) новог времена, Први светски рат означио је и прекретницу у политичкој, религијској, филозофској и књижевној пракси, између осталих. Смрт Бога, коју је заговарао и претходник експресиониста, Ниче, означава и смрт хришћанског друштва. Смрт Бога тражила је свој супституент; и он је нађен у виду поштовања библијских постулата етичког и моралног владања, али не и у телешком уверењу у постојање врховног бића.

Револт, очај и крик који се осећа у стиховима војвођанског песника оличење је страха јединке која се нашла на крацима урушеног света, загледан у празно небо и земљу препуну страдања. „Основно откриће Васиљева јесте откриће овог рушења, овог тла што се отвара пред човеком, овог живог песка на врху брда на коме царује јаук угроженог човека. Нико се није престравио, у ово доба, од нагонског човека онако како се престравио овај дечак-песник, извргнут на милост и немилост нагонским силама: човек је, самим својим нагонима, овај човек рата: рат је тамо где је човек и човек је тамо где је рат. Он је човек глади и разарања, човек обузет распомамљеношћу, у пожару који је све светиње прогутао *човек без светиње* или (како би Васиљев такође рекао) *човек без снова*”.⁹ У тим наглим, динамичним изменама слика, у том човеку којим дивљају нагони услед моралног пада, у потпуном краху етичких вредности и симултаним доживљајима натуралистичких и гротескних призора, Васиљев ће трагати за – Човеком. „Ох, та ја сам Човек! Човек!”, узвикнуће након доласка до „светог Сазнања” што му је донело пропаст. За Васиљева императив постаје проналазак овог новог Човека и са њим обнова човечанства; његов побуњенички атеизам, или можда прецизније очајнички нихилизам, доводи га до открића хуманизма у којем је Човек врховно начело. Међутим, овај хуманизам је апстрактан и Васиљев не успева да га апстрахује од стварности. Васиљев

⁸ Мишел Онфре, *Моћ постојања*, „Рад”, Београд 2007, 93.

⁹ Радомир Константиновић, нав. дело, 188.

је Диоген сломљених идеала јер не успева да фењером поезије нађе (Платоновог) Човека. У наведеној песми, примера ради, код песника постоји тежња ка сопственој идеалистичкој пројекцији, али не може се до ње стићи јер не постоји „мрак заборав“ којим би се прекинули сви окови послератног света. Управо у томе је разлика између Црњанског и Васиљева: Црњански је успео да нађе спасоносни суматраизам, али само за себе; Васиљев је желео целокупно човечанство да избави¹⁰ и то му није дозвољавало да откупи лично спасење.

Своју индивидуалну унутрашњу борбу Васиљев је у поезију превео у два изузетна симбола: још увек осећајући љубав према човеку и његовој патњи, послератни свет представљен је симболима Оца и Мајке. Уопште, можемо тврдити да рано стваралаштво Душана Васиљева обилује симболима – што се постиже честом употребом апстрактних именица и писањем заједничких именица почетним великим словом – али Отац и Мајка спадају у најкомплексније. Љубомир Симовић за Мајку каже да је „та архетипска Мајка у ствари сложена пројекција самог песника и његовог трагизма”.¹¹ Потврду за овакав став налазимо и у чињеници да се између Оца и Мајке налази Син, као симбол песникове генерације и његових сабораца-сапатника. У песми „Плач матере човекове”, једној од најснажнијих, али свакако најполемичких и најконтроверзнијих, Мајка јадикује над телом мртвог Сина, свакако палим у рату, и позива на освету:

*Устјани, Сине, да грозне лаже
које се рађају у име Оца и Сина,
сахране Син и Мајки...*

Дакле, убити Оца поставља се императивом. Како Отац може представљати и (Велики) Рат, и ирационалну свест, али и нагонско, убилачко у човеку, неправду, лаж и смрт, потребно је да Син дође под заштиту Мајке, трагичне паћенице, душебрижнице, неговатељице и заштитнице. Иако се песма „Плач матере човекове” првенствено чита као израз Васиљевљеве антирелигиозности, нема сумње да она нуди много више од таквог, рекао бих, једносмерног читања. Сумирање целокупног (успелог) стваралаштва

¹⁰ Видети песме: „Песме о животу”, „Дођите, другови моји!”, „Смрт поколења”, „Коло”, „Песма буне”...

¹¹ Љубомир Симовић, *Дујло дно: есеји о песницима*, БИГЗ – СКЗ – Просвета – Дечје новине, Београд – Горњи Милановац 1991, 168.

Душана Васиљева своди се на борбу против суровог Оца и тежњи ка недостижној Мајци.

Шта остаје после рата? За Васиљева после рата остају прљаве крчме, пијане жене расплетених коса и великих трбуха, црни димњаци фабрика и ноћне страве. Трауме рата манифестују се кроз ирационалне силе које господаре човеком. У једној својој приповеци,¹² „Испред прага”, Васиљев ће пренети доживљај остављености и празнине: „Поје петли. Често сам их слушао, сваке ноћи. Често ми се чини да је то знак неких невидљивих сила, које су ту, у мени и око мене. Осетим језу. О, осећам да је то глупост. Страшно. Знаш да не би требало да учиниш нешто, и опет учиниш. А књиге, као усијане, бледе жеље вуку ме, вуку. Ја их гутам. Упијам их у себе, допуштам да ме сишу. Сишу. Блед сам. Имам испод очију црне колутове. Гаси се лампа. А знам да нећу дуго заспати. Ноћ ће да се увуче у ствари, у мој одрти кревет и у сто испред њега и дражиће ме тишином и тајанственошћу.”¹³ Можда би управо сомнабулизам био термин којим би се могло описати стање свести послератног човека, као израз неверице пред догађајима којима је присуствовао и која су се пред њим одвила. Међутим, Васиљев нуди обиље стихова, слика и метафора којима покушава да освети и објасни дешавања 1914–1918. Метафором *буре* Васиљев сажима своју слику света после краха човечанства.

*Горко сећање на Покољ у снове ми се уилеће
и носим га собом кроз свејтове и ноћи,
и нигде му нема границе; ...*

*Младосћ нам је разнела буре
преко веселих вила, мртвачких гудура,
гајева и голих хриди,
и по небу се клаишце разайеиши
симболи безумља
кррави, црвени ромбоиди...*

Човек се у мени сииди, сииди...

¹² Искористићу овде прилику да истакнем запостављеност приповедака Душана Васиљева. Иако је Васиљев духом и позивом првенствено песник, смаграм вредним труда за неког будућег истраживача да напише текст који би обухватио тих десетак целовитих приповедака, колико је остало иза њега. Поезија Душана Васиљева доживела је више или мање успешних издања; за сада имамо само једно издање његове прозе.

¹³ Душан Васиљев, *Испред прага*, „Рад”, Београд 1986.

Као што смо рекли, у послератном свету нема места за Бога, али има за осећање грешности. Човек се не стиди пред божанством (кога нема), његова нискост огледа се у чињеници на које би све начине могао да повреди друго људско биће. Апстрактни хуманизам Васиљева доводи до оваквих парадокса. Будући да такво стање није одрживо, код песника ће превагу однети нихилизам. Та реч, нихилизам, најчешће се везује за Васиљева иако он није дошао одмах, непосредно, у његово песништво; до њега је Васиљев стигао преко сопствених трауматизама, преко атеизма, покушаја изградње религије хуманизма; тек када га је и Човек изневерио, Васиљевљеви стихови зазвучаће тоновима песимизма и ништавила. Насупрот високим идеалима каквима је тежио у својим идеолошким тј. социјалистичким песмама,¹⁴ али и другим, идеолошки необојеним, Васиљев ће написати стихове као што су ови из песме „Пророчанство”:

*Ако се данас роди једно дејће,
мало ће имаћи веселих дана.*

Као за последицу престаће тежња ка свеживоту и једној врсти романтичарске утопије. Рат, који је довео до кризе морала, кризе вредности, кризе живота, није понудио излаз, није изнедрио спасоносне идеје, само победнике и поражене, на папиру. Све што песнику остаје изнето је у неколико једноставних стихова и једноставних жеља с краја песме „Човек пева после рата”:

*И ја не ѿражим ѿлена:
ох, дајће мени само још шаку зрака
и мало беле јуѿарње росе –
осѿало вам на часѿ!*

Морамо стално имати на уму и чињеницу из песникове биографије: многи стихови настали су у времену када је Душан Васиљев већ знао да болује од туберкулозе. Иронично, свест о сопственом крају код песника нихилизма покренула је велике стваралачке и радне навике, једну врсту личног активизма. Мада биографизам најчешће није најсрећнији пут којим би се тумачио један писац, не можемо избећи чињеницу која нам видик намеће: стихови о болести и смрти логични су наговештаји сопственог краја.

¹⁴ „Фабричка ноћ”, „Молба на берзу рада”...

У том контексту песму „Гроб на северу” читамо као тестамент,¹⁵ последњу жељу и опроштај песника.

*Ја ћу њоћи на Север да умрем,
у снежне, мршве, бескрајне њољане.*

Милош Црњански ће 42 године након смрти Душана Васиљев написати роман-мемоар *Код Хијерборејаца* у ком ће дати своју митопоетску визију света за који су се још у антици приписивала митска својства. „Гроб на северу” је тежња ка тим хладним, хипербореалним сферама. Снег ће, као и млеко, зрак и бела јутарња роса, контрастирати црнилу живота. Може се рећи да је овом песмом Душан Васиљев на трагу Црњанском и да је песма пример суматраизма код Васиљева. Ипак, опет напомињемо да је кључна разлика што за Васиљева тај крај нужно представља предео умирања; код Црњанског он је једна врста утешног ескапизма од рата из ког је могуће вратити се.

Напослетку остаје питање: зашто певати после рата? Зашто човек пева после рата? Нелогично и неприродно делује потреба човека да пева у тим суморним временима. Драгиша Васић у својој можда најуспелијој (експресионистичкој) причи „У гостима” полемиче са крилатицом Васиљева давши својој приповеци поднаслов „Човек *јрича* после рата”. Поред интертекстуалних релација, Васићев гест може се тумачити као омаж младом песнику.¹⁶ Васић је (поетичког) става да за човека након трагичног и трауматичног периода Великог рата у преношењу тог искуства нема ничег сем нервозног грцања, неуравнотежености и покушаја исповедања али са изостанком катарзичног дејства исповести. Иво Андрић у „Мустафи Мацару”, својој приповеци из 1923. године, чак радикализује овај став: Андрићев јунак ћути. Одбијајући да приповеда о себи и својим ратним успесима, Мустафа Мацар потискује у себи све страхоте рата, не дозвољава им да продру у спољашњи свет; његов одговор на рат је ћутање, односно неостварења живота.¹⁷ Но, ако се вратимо на Васићеву полемичу са Васиљевим видећемо да Васић даје предност послератној прози, ма како се она изражавала. „Господо, био сам ужасно нервозан”,¹⁸ гласи почетак чувене приповетке. Тиме Драгиша

¹⁵ Иако Васиљев има песму под насловом „Тестамент”.

¹⁶ Васићева збирка приповедака *Ушљена кандила* изашла је 1922. године, дакле у периоду када је Душан Васиљев још био жив.

¹⁷ Ако се позовемо на чувени Андрићев говор „О причи и причању” по коме би, имплицитно, причање прича било остварење живота.

¹⁸ Драгиша Васић, *Сабране јриповейке*, приредио Гојко Тешић, „Про-

Васић у лику свог неименованог приповедача осликава главну црту повратника из рата: нервоза. Изгубивши ослонац ранијег живота, повратник из рата нема никаквих циљева или вредности којима би тежио. Дакле, тај поредак који је искочио из зглобова довео је послератног Одисеја у дебалансиран положај. „И тако очајно беспослен тога дана покушавао сам да размишљам о својој нервози и својим чудним послератним расположењима. Пре рата, памтим, није било овако. Онда, ако бих нерасположен био, то је ипак трајало доста дуго; исто тако ако бих, на прилику, био добре воље. Сад напротив: малочас суморан и снужен мењам се за трен ока и ево ме веселог. Је л’ те, просто невероватно?”¹⁹

Нервоза и/или ћутање са једне стране, а певање са друге? Како бисмо објаснили овај парадокс код Васиљева (још један од многих), мораћемо се позвати на поетичка схватања немачких експресиониста о бити поезији. Наиме, експресионизам је себе видео као гласноговорника у новом развоју уметности. Ослоњивши се на средњовековни мистицизам, фројдизам, егзистенцијализам Кјеркегора, експресионизам је тежио да изрази оно сублимирано у личности. Експресија постаје и остаје претежна потреба ратом захваћеном експресионисти. Међутим, за разлику од индивидуалистичког импресионизма, према којем се као опозиту развија, експресионизам тежи колективизму. Улога песника је слична романтичарском статусу песника као усамљеног титана генијалности. Међутим, за разлику од романтичарске љубави према античкој митологији, експресиониста се окреће хришћанској митологији и поистовећује се са – месијом. Улога песништва, и уопште уметности, као гласника, најављивача или претходника новог доба типично је авангардна представа о уметности која иде испред живота. Како је рат окрњио и десетковао редове експресиониста, програм им је попримио другачији обик – поезија као *сјасишељ*. Додуше, опет се ради о месијанству.

За Душана Васиљева од виталног је значаја певање. Ретко кад ће се код њега наћи стих потврде поезије; сем у песмама „Пролог” и „Крвава песма”, ретки су аутопоетички искази. Заправо, стваралаштво Душана Васиљева је још један рат! „Буна против Оца и његова ривала” и „закон Поетика” („Крвава песма”). Тај рат огледа се на плану форме: Васиљев је писао у слободном стиху; само слободан стих могао је да изрази немир душе. Један велики Рат су његови стихови: у њима нема сталног ритма, константне интонације, темпа, у језику он открива нагле

света”, Београд 1990, 7.

¹⁹ Исто.

и неочекиване прелазе, контрасте и дисконтинуитет; стихови делују атеистички у односу на предратну дучићевско-ракићевску хармонију. У све поре стваралаштва Душана Васиљева рат је оставио печат. Па ипак, налази се разлога за певање. Требало би да се запитамо зашто је Васиљев плоднији писац (не кажемо и са успелијим песмама) у последњим годинама живота, када се већ одмакао од судбоносног догађаја? Није разлог само његова болест, већ и превласт живота, обнова света. Оно је млеко и бела јутарња роса песме „Човек пева после рата”. Чистота живота и поезије најјасније ће забелети у последњим стиховима песме, постајући есенција егзистенције. Иронија је опет да Васиљев није успео да доживи ту (привремену) обнову света.

Да бисмо сумирали овај рад, навешћемо речи Љубомира Симовића: „Обиљем идеја, изворношћу и дубином сазнања, осећањем за социјалне, психолошке и моралне садржаје опште и личне драме, Васиљев је много више него само песник рата, како га критика најчешће, једнострано, представља. Тематским распоном своје поезије, ширином интересовања, храброшћу у самоиспитивању, па и дубином сазнања, он надмашује многе песнике свога времена.”²⁰ Задржавши се на значају рата у чулности и идејности ове поезије, дотакли смо се и њене „ратне” форме, али и Васиљевљеве потребе за певањем. На једном месту у *Коментарима* Црњански каже за себе да је у једном тренутку хтео заувек да се одрекне поезије и певања јер човеку, окруженом болешћу, рањенима и мртвима, не пристаје да се бави том веселом радом. Срећом по нас, није остао доследан том ставу. А није ни Душан Васиљев. Симболично, његовом смрћу наша авангарда се ослободила рата у свом песништву и ослушнула гласове који су долазили из Француске, од, тада, младих надреалиста.

²⁰ Љубомир Симовић, нав. дело, 171–172.